

Конституційно-правова сутність

принципу непорушності права власності

О. М. Клименко

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору законопроектних робіт Інституту законодавства Верховної Ради України

Стаття присвячена проблемі визначення конституційно-правової сутності принципу непорушності права власності, його юридико-кваліфікаційної характеристики як конституційного принципу, а також місця в системі правового регулювання суспільних відносин власності.

Ключові слова: непорушність права власності, конституційний принцип, конституційна гарантія права людини.

Статья посвящена проблеме определения конституционно-правовой сущности принципа нерушимости права собственности, его юридически-квалификационной характеристики как конституционно-го принципа, а также места в системе правового регулирования общественных отношений собственности.

Ключевые слова: нерушимость права собственности, конституционный принцип, конституционная гарантия права человека.

The article is devoted to the problem of determination of the constitutionally-legal essence of the principle for inviolability of ownership, its legally-qualifying description as a constitutional principle, as well as the ownership public relations in the systems of the legal regulation.

Keywords: ownership inviolability; constitutional principle; human right constitutional guarantee.

Непорушність права власності закріплена у частині четвертій статті 41 Конституції України, якою встановлено: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним». Традиційно це унормування характеризується як конституційну гарантію права приватної власності, що за цією статтею є правом кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Це кореспондується з нормою статті 21 Основного Закону, за якою права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Крім Конституції України, непорушність права власності визначено в числі загальних засад цивільного законодавства (п. 2 частини першої ст. 3 Цивільного кодексу України), а також серед конституційних основ правового господарського порядку в Україні (частина друга ст. 5 Господарського кодексу України). Однак, Конституція та чинне законодавство України не дають визначення та не розкривають суті цього принципу. Як правове явище він залишається не дослідженим наукою конституційного права.

Окрім аспекти непорушності права власності були предметом аналізу вчених цивілістів [1; 2]. Утім загальні підходи щодо розкриття його суті та розуміння залишаються невиробленими доктриною цивільного права, спеціальні дослідження з цих питань не проводилися. Водночас без достатнього теоретичного аналізу непорушності права власності визнається вченими основою громадянського суспільства [3], згадується серед принципів конституційного [4] та цивільного права [1]. При цьому вказують на недостатність дослідження співвідношення непорушності власності та її соціальної функції при реалізації приватного і публічного інтересу [5].

Наведене свідчить про необхідність дослідження категорії «непорушність права власності», з'ясування її правової суті та змісту, встановлення її місця в системі принципів права, зокрема, конституційного. Вважаємо, що правова сутність, зміст і цінність будь-якої правової конструкції розкривається через з'ясування її значення в системі правового регулювання суспільних відносин.

В умовах розбудови правової держави, демократичних цінностей, розвитку ринкових відносин, що ґрунтуються на праві власності, непорушність власності є одним з найважливіших початків організації суспільного життя. Так, з одного боку, непорушність права власності виступає гарантією стабільності відносин власності, а відповідно – умовою економічного розвитку, що віднайшло законодавче закріплення у ст. 5 ГК України у формі визначення конституційних основ господарського правопорядку. Установлені на конституційному рівні державні гарантії соціальної спрямованості економіки (частина четверта ст. 13 Конституції України), на наш погляд, необхідно розуміти як створення таких умов економічного правопорядку, в яких забезпечуються, можливість економічної самореалізації людини з метою особистого задоволення індивідуальних економічних і соціальних інтересів, а також соціальні стандарти кожному, гарантовані державою за принципом соціальної солідарності. З іншого боку, непорушність права приватної власності є важливою гарантією визначеності та стабільності особистого статусу особи, формування впевненості громадян, усвідомлення власної самодостатності, соціальної захищеності, прагнення до соціального розвитку тощо. Тільки в країні, де шанується та є недоторканною власність, зазначає Л. Щеннікова, може бути спокійний і благополучний громадянин [6].

Деякі вчені визначають загальноцивілізаційні аспекти принципу непорушності власності, що й зумовили його конституційне закріплення [1]. На основоположне значення непорушності власності для правопорядку вказує Ю. Пацурківський: «Від того, наскільки реальними будуть гарантії захисту власності від будь-яких неправомірних посягань, залежить не тільки функціонування цивільного обігу, а й стабільний розвиток усього суспільства» [5].

Принцип непорушності права власності закріплений у ст. 41 Конституції України, яка міститься в розділі II – «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», що свідчить про його належність до системи конституційних прав і свобод людини та їх гарантій. Водночас цей принцип перебуває у зв'язку з положеннями частини другої ст. 3, ст. ст. 13, 14 Конституції України, які віднесені до загальних засад конституційного ладу. Це дає підстави розглядати його як загальний конституційний принцип. Разом з тим, виникає питання щодо обсягу його дії, що заслуговує на вивчення в різних площинах.

Формально-юридично статтею 41 Конституції України гарантується непорушність лише права приватної власності громадян. Цією ж статтею передбачено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Проте частиною першою ст. 13 Основного Закону закріплено право власності Українського народу на природні об'єкти, щодо яких кожному громадянину згідно з частиною другою цієї статті гарантується право користування відповідно до закону. У системному зв'язку наведені положення установлюють непорушність права власності громадян України на природні об'єкти, що в суб'єктивному змісті для кожного матеріалізується у правомочностях користування такими об'єктами відповідно до закону. Це дає можливість говори-

ти про установлення Конституцією України принципу непорушності права власності не лише щодо приватної, а й щодо публічної власності.

Частиною четвертою статті 13 Конституції України встановлені державні гарантії захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання та рівність перед законом усіх суб'єктів права власності. Це дає підстави визнати, що принцип непорушності права власності стосується всіх власників. Такої позиції дотримуються й інші вчені. Так, непорушність права власності В. Носік визначає конституційною гарантією реалізації суб'єктивного права власності на землю громадянами, юридичними особами і державою [7]. Посилаючись на статті 41 і 13 Конституції України, О. Дзера доводить, що принцип непорушності власності стосується як фізичних, так і юридичних осіб [8]. Погоджуючись із вченим, зазначимо, що цей принцип є справедливим як для приватних осіб, так і для суб'єктів публічного права, зокрема держави.

Заслугує на увагу альтернативний підхід деяких науковців щодо обґрунтування своєї позиції стосовно того, що за Основним Законом непорушним є будь-яке право власності. Він полягає у посиланні на ст. 15 Конституції України, як таку, що проголошує багатоманітність форм власності. При цьому дотримуються загальної позиції, що обсяг конституційних гарантій має визначатися за аналогією з проголошеними гарантіями щодо права приватної власності [9]. Зауважимо, що стаття 15 Конституції України безпосередньо не регулює питання власності, а лише опосередковано – через загальне тлумачення гарантованої її частиною першою економічної багатоманітності, яка визначена однією з засад, на яких ґрунтується суспільне життя в Україні. Економічну багатоманітність у праві характеризують як мож-

ливість рівноправного існування різних форм власності (державної, комунальної, колективної, приватної) і різних форм господарювання [10, 88]. Тож вбачається, що основні аргументи наведеної точки зору зводяться до конституційного утвердження рівності гарантій прав усіх суб'єктів права власності.

Законодавча визначеність із цього питання зафіксована у ст. 321 ЦК України, згідно з якою принцип непорушності права власності, який розкривається в неприпустимості протиправного позбавлення цього права чи обмеження в його здійсненні, поширено на будь-яких осіб [11, 729].

Тож є підстави визначити принцип непорушності права власності як загальний, що поширюється як на всіх власників, так і об'єкти власності.

Непорушність права власності в юридичній літературі визначають особливим принципом конституційного ладу [12], принципом громадянського суспільства [13], конституційною гарантією [7], найважливішою гарантією [5] та принципом цивільного права [14]. Деякі фахівці з цивільного права не відносять цей принцип виключно до цивілістичних, а говорять лише про його закріплення в цивільному законодавстві [1]. Критично сприймається позиція, згідно з якою непорушність права власності визначають основним правом громадян [15], з тих підстав, що у даному разі йдеться не про визнання, визначення змісту чи обсягу конкретного суб'єктивного права, а про юридичні умови та правовий рівень забезпечення такого права.

Справедливим є твердження І. Спасибо-Фатеевої, яка зазначила, що це дійсно фундаментальний і беззаперечний принцип, з якого слід виходити при розв'язанні будь-яких проблем у сфері власності. Ним обумовлюється стабільність правовідносин власності й охорона

права власності законом, дієвість якого повинна забезпечувати держава [16].

На наш погляд, непорушність права власності доцільно кваліфікувати як конституційний принцип, беручи до уваги його безпосереднє і системне закріплення в Основному Законі. На сьогодні вітчизняні й зарубіжні правознавці присвятили проблемі принципів права фундаментальні дослідження, що дають можливість визначити принципи права як складну комплексну юридичну категорію, а також розмежовувати принципи конституційного права (галузі права та науки), які характеризують як керівні засади, ідеї, ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання [17, 42], та «конституційні принципи», під якими розуміють конституційно визначені засади правової та соціальної держави [13, 7, 8], тобто засади державного і суспільного ладу.

Правова суть цього принципу полягає у встановленні конституційної гарантії права власності у формі абсолютного обов'язку кожного не порушувати суб'єктивне право власності, а також у позитивному обов'язку держави щодо охорони та захисту прав усіх власників.

Деякі вчені конституційні гарантії поділяють на спеціальні та загальні. До перших відносять гарантії, які безпосередньо спрямовані на забезпечення прав і свобод людини і громадянина та містяться в розділі II Конституції України, а до других – ті, що опосередковано спрямовані на забезпечення прав і свобод та закріплені в інших розділах Основного Закону, насамперед у його розділі I [18; 19, 25]. Така позиція не є безспірною. На наш погляд, юридично-формально до загальних конституційних гарантій належать саме ті, які містяться у розділі I «Загальні засади» Конституції України, а також ті, що за характером та обсягом

правового впливу охоплюють широке коло суспільних відносин і безпосередньо або опосередковано через інші конституційні норми набувають загально-регулятивного значення як основ державного та суспільного життя. До таких саме належить принцип непорушності права власності.

Розкриття конституційно-правової сутності непорушності права власності як конституційного принципу розкривається через з'ясування його значення в системі правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Принципи права, як відомо, є важливим інструментом систематизації, галузевої диференціації права та законодавства [20, 75]. В теорії права склались стійкі уявлення про принципи права, згідно з якими вони представляють собою такі початки, відправні ідеї буття, що є однопорядковими з сутністю права і складають його головний зміст, вирізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю; спрямовують і синхронізують весь механізм правового регулювання, надають логічності, послідовності і збалансованості всієї правової дійсності (матерії), служать відправним критерієм законності та правомірності дій окремих суб'єктів; виступають спрямовуючим центром механізму правового регулювання, здійснюють самостійний вплив на суспільні відносини [21].

Конституційні принципи, що визначають засади державного й суспільного устрою та буття, виконують роль осно-

вних орієнтирів правового регулювання суспільних відносин. Втілені в нормах Конституції України конституційні принципи згідно з її частиною третьою ст. 8 мають пряму дію і можуть безпосередньо застосовуватися у випадках відсутності належної норми права за необхідності застосування аналогії права, як це передбачено, зокрема, частиною другою ст. 8 ЦК України, а також у разі невідповідності норм інших актів законодавства конституційним приписам. Водночас, конституційні принципи як результат правосвідомості законодавця в своєму концентрованому вигляді містять ідеальну модель того, яким чином мають регулюватися суспільні відносини, відповідно задають ціннісні та цільові орієнтири законотворчої діяльності.

З урахуванням викладеного конституційно-правова сутність непорушності права власності як конституційного принципу виявляється в утвердженні та закріпленні основного вихідного положення в системі правового регулювання суспільних відносин власності, що мають визначально важливе значення для державного й суспільного устрою. Вказаному принципу властиві ознаки загальності, соціальної значущості, вищої імперативності, що обумовлює його самостійний регулятивний вплив на суспільні відносини власності та системоутворююче значення як базової, конституційно-правової категорії системи правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Список використаної літератури

1. Баранюк А. З. Позбавлення права приватної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. З. Баранюк. – Л., 2007. – 14 с.
2. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. – Х.: Юрsvіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. – 482 с.

3. *Пушкіна О. В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.02 / О. В. Пушкіна. – Х., 2008. – 48 с.
4. *Магновський І. Й.* Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. Й. Магновський. – К., 2003. – 20 с.
5. *Пацурківський Ю. П.* Принцип непорушності права власності / Ю. П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету: Правознавство. – 2004. – № 253 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawreview.chnu.edu.ua>
6. *Щенникова А. В.* Категорія «собственность» в російському громадянському законодавстві та російській цивилістиці / А. В. Щенникова // Государство и право. – 1995. – № 3. – С. 96-103.
7. *Носік В. В.* Проблеми здійснення права власності на землю українського народу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / В. В. Носік. – К., 2007. – 34 с.
8. *Дзера О. В.* Інститут права власності за новим цивільним законодавством і європейські стандарти з охорони права власності / О. В. Дзера // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1-2 (13-14). – С. 69-75.
9. *Грудницька С. М.* Захист права власності і господарювання релігійних організацій / С. М. Грудницька, Н. О. Бардашевич. // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 2 – С. 1-7.
10. Правознавство / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. П. Пастухов, В. Ф. Леньківський, В. П. Капелюшний]; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Український інформаційно-правовий центр, 2002. – 385 с.
11. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: В 4 т. / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – Т. 1. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – 928 с.
12. *Прієшкіна О. В.* Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку: монографія / О. В. Прієшкіна. – О.: Фенікс, 2008. – 280 с.
13. *Колодій А. М.* Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис. ... д. юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / А. М. Колодій. – К., 1999. – 36 с.
14. Цивільне право України: підруч.: у 2-х кн. / [О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 с.
15. *Салманова О. Ю.* Питання гарантованості прав і свобод громадян при забезпеченні міліцією безпеки дорожнього руху / О. Ю. Салманова // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 554-559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>
16. *Спасибо-Фатеева І.* Проблемні аспекти націоналізації / І. Спасибо-Фатеева // Укр. незалежн. центр політ. досліджень: Пріоритети. – 2002. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usipr.kiev.ua>
17. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України. Академічний курс: У 2 т. / В. Ф. Погорілко, В. А. Федоренко; За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 544 с.
18. *Савенко М.* Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України. – 1999. – № 2.
19. *Тодика Ю. М.* Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян / Ю. М. Тодика, О. В. Марцеляк. – Харків, 1996. – 107 с.
20. *Керимов Д. А.* Законодательная техника. Научно-методич. и учеб. пособ. / Д. А. Керимов. – М.: Изд. НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. – 127 с.
21. *Лившиц Р. З.* Теория права / Р. З. Лившиц. – М.: Изд. БЕК, 1994. – 224 с.